

Grażyna Czerniak, czerniak.grazyna@wp.pl,
Jolanta Kowalik, j.kowalik1901@wp.pl
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Turystyka kulturowa, rozważania a wyjazdy. Europa Zachodnia oczami XVIII-wiecznego podróżnika Wasila Zinowiewa

Słowa kluczowe: oświecenie, podróże, Wasil Zinowiew

Abstrakt

Wasil Zinowiew jest autorem dziennika, będącego podstawą analizy niniejszego artykułu. Jego wspomnienia, utrwalone w formie listów, spisywane zostały w okresie odbywania podróży po Europie Zachodniej (po Niemczech, Włoszech, Francji, Anglii) w latach 1784-1788. Wyjazd stał się dla autora listów powodem do rozmyślań nad wieloma sprawami związanymi z życiem, wiarą, systemem władzy w ówczesnym świecie czy polityki. Zinowiew poruszał także kwestie wychowania dzieci oraz pochylał się nad sztuką i kulturą. Na podstawie wspomnień podróżnika można zauważyć pewne tendencje zachodzące ówczesnie w Europie Zachodniej, będącej pod wszechstronnym wpływem epoki oświecenia, a przede wszystkim zapoznać się z poglądami indywidualnego człowieka oraz sposobem pojmowania przez niego otaczającego go świata. W efekcie przeanalizowanie zapisów pozwoli na wykazanie cech ówczesnych wojaży, a także na określenie priorytetów ówczesnych podróżników.

Wprowadzenie

Synteza jest wpisana w ogólne pojęcie turystyki kulturowej, ponieważ „podróż można (...) zakwalifikować do turystyki kulturowej przy spełnieniu jednego z dwóch warunków. W pierwszym przypadku jej program musi zawierać treści kulturowe w stopniu 'zasadniczym', czyli w ilości lub intensywności wyraźnie przeważającej, konstytuującej daną ofertę podróży (...). W drugim przypadku element kulturowy jest decydujący od strony uczestnika, zatem po prostu on sam podejmuje (prywatną) podróż z uwagi na tę wartość lub uczestniczy w podjętej na podstawie takich motywów prywatnej podróży” [Mikos von Rohrscheidt 2008, s. 18]. Przeanalizowanie wspomnień z wojaży Rosjanina pozwoli na wpisanie ich w definicję turystyki kulturowej dlatego, że spełnia oba, zacytowane wyżej, warunki. Po pierwsze W. Zinowiew w swoich zapiskach zwraca uwagę na aspekty kulturowe odwiedzanych przez siebie miejsc, po drugie niejednokrotnie podkreśla, że podróż ma dla niego ewidentnie edukacyjny charakter, poszerzający jego światopogląd.

„Trzeba podróżować, aby móc zapisywać swoje myśli” [Зиновьев 1878, s. 603] do takiego wniosku dochodzi autor dziennika. Jego twórca – W. Zinowiew¹, był niewątpliwie

¹ Wasil Nikolajewicz Zinowiew (ur. 30.11.1755 r. – zm. 07.01.1827 r.) był senator oraz tajnym Radcą. Na rozkaz Katarzyny II został wysłany w gronie 12 szlachciców do Lipska w celach edukacyjnych, tam też mógł po raz pierwszy zetknąć się z niemieckimi prądami oświeceniowymi. Przebywał tam do 1773 roku. Następnie powrócił do Rosji, gdzie dosłużył się kolejnych stopni wojskowych. W 1773 roku jako kurier wyjechał do Włoch. W latach 1775-1778 podróżował po Anglii i Niemczech. Śmierć jego siostry – Katarzyny, silnie wpłynęła na niego, co stało się także powodem do podróży po Europie Zachodniej. W 1783 wyjechał z Rosji, to wówczas podróżuje po Niemczech, Włoszech, Francji i Anglii. Zinowiew powraca w 1788 roku do Petersburga. W 1794 roku został mianowany prezydentem komisji medycznej, w 1799 roku został także wyznaczony do uczestnictwa w komisji do zakładania szkół, zasiadał także w senacie, gdzie zajmował się sprawami komisji medycznej. Podczas wspomnianej podróży postanowił prowadzić wspomnienia z wyjazdu,

człowiekiem wykształconym (znał francuski, uczył się języka angielskiego i włoskiego, szkolił w algebrze), a także czytającym, zgłębiał głównie literaturę filozoficzną, można określić go jako wzorcowego człowieka oświecenia. Rosjanin otaczał się osobistościami z wyższych sfer, w jego kręgu można spotkać nazwiska ludzi z takich dziedzin jak: polityka, dyplomacja, środowiska artystycznego. Autor dziennika nie stronił od rozważań natury filozoficznej, nurtowały go problemy dotyczące istnienia ludzkiego. Podróż staje się dla niego także sposobem na poznanie drugiej kultury. Co doskonale wpisuje się w definicję turystyki kulturowej, gdyż ta zakłada, że podróże między innymi o charakterze poznawczym, są jednym z typów turystyki [Mikos von Rohrscheidt 2008, s. 4]. Ponadto Zinowiew był znawcą sztuki, wielbicielem teatrów oraz oper. Jego zapiski, włączone do kręgu literatury podróżniczej [Морозова 2010], w formie listów kierowane były przede wszystkim do przyjaciela Siemiona Woroncowa², spisywane zaś zostały w okresie odbywania się podróży po Europie Zachodniej (Niemcy, Włochy, Francja, Anglia). Relacja obejmuje natomiast okres od 1784 r. do 1788 r. [Зиновьев 1878, s. 207-240, s. 399-440, s. 593-607]. Przebyta wojaż stała się dla autora listów powodem do rozmyślań nad wieloma sprawami związanymi z życiem, wiarą, rolą władców w ówczesnym świecie, sprawami polityki. Zinowiew poruszał także kwestię wychowania dzieci oraz pochylał się nad sztuką. Na podstawie jego wspomnień można zauważyć pewne tendencje zachodzące ówczesnie w Europie Zachodniej będącej pod wszechstronnym wpływem epoki oświecenia, a przede wszystkim zapoznać się z poglądami indywidualnego człowieka oraz sposobem pojmowania przez niego otaczającego go świata. Ponadto autor wspomnień robił to z ciekawej perspektywy, gdyż po pierwsze był podróżnikiem, po wtóre wszystko, co spotykał próbował interpretować ze swojej pozycji, a odmienność jego rodzimej kultury, w tym przypadku, nie była nie bez znaczenia. Ponadto w tym miejscu ujawnia się jeden z ważniejszych elementów turystyki kulturowej, mianowicie „otwarcie na 'poznanie z pierwszej ręki', będące (...) synonimem żywego dialogu z inną kulturą ma być wyznacznikiem turysty kulturowego” [Mikos von Rohrscheidt 2008, s. 18], zatem i ta cecha oponuje za tym, że Rosjanin wykazuje turysty kulturowego. Zapisywane wspomnienia – przemyślenia autora, jak zauważa Olga Topolowa, przekazywane w formie listów, są doskonałą formą przelewania nie tylko myśli, ale sam twórca po przez pisanie poznaje również samego siebie [Тополова 2012, s. 223-230]. Wspomnienia są także śladami zadumy nad losem jednostki w świecie.

Refleksje podróżnika na temat odwiedzanych miejsc

W. Zinowiew wyjeżdża z Rosji pod koniec 1783 roku. Dla tego państwa, są to czasy wielu zmian społeczno-kulturowych. Rosja pod rządami carycy, określanej mianem „semiramidy północy”, tak jak jej władczyni, ulegała wszechstronnym prądom umysłowym, jakie niosło ze sobą oświecenie, co objawiało się rozwojem literatury, nauk, sztuki i kultury [Błagoj 1955, s. 307-324, Bazyłow 2006, s. 183-187]. Należy także zaznaczyć, że już

które wysyłał w formie listów skierowanych do Woroncowa. Zostały one przetłumaczone na język rosyjski (pisał głównie po francusku) i wydane w czasopiśmie „Русская старина” w 1878 roku. W. Zinowiew zmarł 7 stycznia 1827 roku. Zostawił po sobie także inne dzieło pt. „Воспоминания” (pol. „Wspomnienia”) napisane w 1806 roku, zawierające notatki o swojego przebywania za granicą w czasie młodzieńczej podróży po Europie [Шумигорски, Курюмов 1916, s. 397-399, Сидоров 2013/2014, s. 111-113].

² Siemion Romanowicz Woroncowa (ur. 1744 r. – zm. 1832 r.) był jednym z najwybitniejszych dyplomatów rosyjski, należał do wolnomularstwa. Od 1764 roku radca ambasady Rosji w Wiedniu. W roku 1783 został w charakterze posła do Wenecji, a w latach 1785-1806 sprawował funkcję ambasadora rosyjskiego w Londynie. Jednym z dokonań Woroncowa jako dyplomaty, było zawarcie traktatu handlowego i sojuszu wojskowego z Wielką Brytanią w 1793 r. przeciwko Francji. Do jego charakterystyki należy dodać, że w 1791 roku Woroncowa odniósł wielki sukces dyplomatyczny. Gdy Wielka Brytania i Prusy domagały się od Rosji zrzeczenia się zdobyczy w Turcji, ambasador poruszył opinię publiczną w Londynie i przekonał ją do sprzeciwu wobec działań wojennych mających zmusić Rosję do ustępstw [Zob. Никулин В. Н., 2010, s. 36-37].

za panowania Piotra I, zauważa się w Rosji wzrost wyjazdów zagranicznych, czy to w celu ekonomicznym, czy dyplomatycznym, co miało związek z modernizacją państwa rosyjskiego i jej otwarciem się na Zachód³. Natomiast wszelkie wyjazdy pobudzały prężność turystyki kulturowej, której jeden z przykładów analizujemy. Wiek XVIII to także niezaprzeczalna dominacja państwowa Rosji w całej Europie, a jej dyplomaci aktywnie uczestniczyli w życiu politycznym innych państw, stąd możliwość przebywania Zinowiewa – urzędnika państwowego, w otoczeniu ministrów oraz na dworach władców europejskich. Pozycja Rosji w Europie jest także nie bez znaczenia, a bycie carskim urzędnikiem staje się także powodem do dumy autora.

Można zauważyć różnice pomiędzy państwami, które odwiedzał dyplomata, a także procesy zachodzące w poszczególnych europejskich częściach, dostrzegane również przez XVIII-wiecznego podróżnika. Niemcy to przede wszystkim kraj, który prowokuje uwagi autora na temat wyglądu miast i ich zabudowań, zwraca także uwagę na potęgę militarną, zwłaszcza Prus. Obraz Włoch przedstawiony przez Zinowiewa jest wykreowany głównie przez pryzmat odbieranej kultury i sztuki, Wielka Brytania to z kolei dla autora relacji państwo rozkwitu przemysłu, będącej pod wpływem trwającej rewolucji przemysłowo-społecznej. Francja, pomimo poświęcenia jej nikłej uwagi samego autora w listach, to przede wszystkim państwo filozofów oświeceniowych. Postrzega ją przez pryzmat okresu niepokojów społeczno-politycznego zachodzącym w kraju pod koniec tegoż stulecia.

Niezaprzeczalnie, W. Zinowiew był także bacznym obserwatorem odwiedzanych przez niego miejscowości. Można to zauważyć na podstawie jego zapisów, że pragnie bliskiego spotkania z kulturą, w różnorodnych jej aspektach. W swoich uwagach ograniczał się do minimalnego komentarza na temat mieszczaństwa, gdyż bardziej interesują go poszczególni ludzie znajdujący się w jego bezpośrednim kręgu. Warto przytoczyć w tym miejscu uwagi, które od czasu do czasu, pojawiają się na kartach wspomnień zamieszczonych w dzienniku, a które dotyczą spotkanej ludności danego kraju, np. autor wysoko cenił naród neapolitański, który jak stwierdzał „wydał mi się lepszy niż pozostałe Włochy” [Зиновьев 1878, s. 413], czy angielski, którego ludność „szanuję, za to, że swojego rozumu (...) dobrze używają” [Зиновьев 1878, s. 438]. Poza tym można też dostrzec, na przykładzie podróży przez kraje niemieckie, że jednak bardziej niż miejscowa społeczność ciekawi go infrastruktura i zabudowanie architektoniczne danej miejscowości. Na przykład Zinowiew był urzeczony Berlinem, gdyż jak się o nim wyraził: „miasto jest wspaniałe, można nazwać go cudem” [Зиновьев 1878, s. 210]. Zachwyciły go bowiem budowle z kamienia, wysokiej jakości infrastruktura, pozytywnie ocenia również Saksonię, gdyż właśnie tam, według opinii podróżnika, było nadzwyczajnie dużo dobrych majstrów i rzemieślników. Zadziwiła go także liczba przebywających tam artystów, gdyż jak sam przyznaje, że takiego zbioru obrazów, prezentowanych przez różne szkoły malarskie, nie widział jak właśnie w Saksonii [Зиновьев 1878, s. 215]. Z kolei o Mannheim napisał, że „miasto jest nowe, zbudowane regularnie” [Зиновьев 1878, s. 226], natomiast o Salzburgu wyrażał się, że „jest to jeden z najstarszych miast. Wygląd i zabudowa jest dobra” [Зиновьев 1878, s. 226]. Jego uwagi dotyczące poszczególnych zwiedzanych miejsc, mogą również dobrze charakteryzować samego podróżnika, kreują go na osobę obytą, zainteresowaną otaczającą go rzeczywistością, a samo zaciekawienie urbanistyką, było zgodne z duchem epoki. Natomiast w świetle przedstawionych refleksji warto przytoczyć słowa na które zwrócił uwagę w swoich badaniach A. Mikos von Rohrscheidt cytując Ch. Beckera: „Turystyka kulturowa

³ Szerzej o historii rozwoju turystyki, zarówno rosyjskiej, jak i europejskiej [Zob. Соколова]. Odbyta podróż przez W. Zinowiewa oraz pozostawione przez niego wspomnienia wpisują się w definicję turystyki kulturowej: „wszystkie grupowe lub indywidualne wyprawy o charakterze turystycznym, w których spotkanie uczestników podróży z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej albo powiększenie ich wiedzy o organizowanym przez człowieka świecie otaczającym jest zasadniczą częścią programu podróży lub stanowi rozstrzygający argument dla indywidualnej decyzji o jej podjęciu lub wzięciu w niej udziału” [Mikos von Rohrscheidt 2008, s. 18].

wykorzystuje budynki, relikty i obyczaje w krajobrazach, miejscowościach i budowlach, by przybliżyć zwiedzającemu rozwój kulturowy, społeczny i gospodarczy danego terytorium” [Mikos von Rohrscheidt 2008, s. 11]. Na podstawie omawianego źródła można z całą pewnością stwierdzić, że i w czasach oświecenia było zapotrzebowanie na takie bodźce kulturowe, jak szczególne miejsca przyciągające turystów, ludzi świadomych wartości przy czym nie tylko elementów urbanistyki.

Zinowiew był przede wszystkim myślicielem. Przebywanie w Berlinie, umożliwiło mu bliższe przyjrzenie się królowi oraz jego armii. Prusy w XVIII wieku to przecież państwo militarne, a jego twórcą był, ówczesny władca – Fryderyk II [Salmonowcz 2004, s. 215-216], co zostało podkreślone przez bohatera słowami „o sztuce wojennej – nie ma co mówić, cały świat wie jako ono jest” [Зиновьев 1878, s. 221]. Wyrażał także swój podziw nad wojskiem, które słynęło z dyscypliny i waleczności niemalże w całej Europie. Jednakże pomimo zachwytu nad ogromnymi możliwościami obronnymi, w zapiskach pojawia się jednak refleksja o tragicznym losie żołnierza, którego życie autor określa dobitnie jako „bardzo nieszczęśliwe” [Зиновьев 1878, s. 219]. Ludzie oświecenia, pomimo kultu wolności jednostki, akceptowali pewne ograniczenia społeczne, jakie niosła ze sobą np. służba dla dobra państwu [Hazard 1972, s. 46], to jednak nie do końca Zinowiew akceptuje te ówczesne propagowane idee. O czym przykładowo dowodzi jego pobyt w Magdeburgu, gdy zobaczył armię składającą się 24 tys. żołnierzy, to pomimo ogólnego zachwytu, skłania się do namysłu nad życiem i funkcjonowaniem jednostki w armii państw monarchii absolutnych, co przekazuje Woroncowi następującymi słowami: „nieszczęśliwi tysiące ludzie męczą się – i po co? Żeby lepiej od drugiego umieć zabijać, ażeby na koniec zostać samemu zabitym” [Зиновьев 1878, s. 219]. Autor w armii widzi ograniczenie jakie nakłada służba wojskowa. Człowiek wówczas staje się skrępowany poleceniami, dyscypliną, co kłóci się z wyznawaną przez Zinowiewa ideologią wolności człowieka. Ciekawa jest sama perspektywa postrzegania rzeczywistości, ponieważ z jednej strony twórca źródła ceni ówczesny system, z drugiej zaś dostrzega jego zagrożenia i nieidealność systemu, w którym przecież żyje, zatem krytyczność jego umysłu jest niezaprzeczalną zaletą analizowanych zapisów.

Kolejnym celem podróży stają się kraje włoskie. Wojaż odbyta przez największe ówczesne miasta jak Rzym, Neapol czy Wenecję, daje Rosjaninowi możliwość obcowania z szeroką pojmowaną kulturą doczesną. O ile przebywając w Niemczech marginalnie wspomina o swoich dość sporadycznych kontaktach ze sztuką (raczej zachwyca się wysokim poziomem naukowym zwiedzanych miast), to Włochy, prezentujące przecież zasłużone miejsce w dziedzinie sztuki i kultury, umożliwiają mu w pełni czerpanie z tego bogactwa. Zinowiew oddaje się pasji, jaką była dla niego niewątpliwie sztuka. Wieczory głównie spędza na oddawaniu się przyjemności, jakie niosło ze sobą kontakt z kulturą. Rosjanin jest pełen uznania dla wysokiego poziomu, jakie prezentowały wówczas włoskie teatry oraz profesjonalizmu grających w nich aktorów, o czym świadczą zanotowane przez niego słowa po jednym ze spektakli: „cudownie jest widzieć mężczyzn w kobiecych sukniach we wszystkich teatrach” [Зиновьев 1878, s. 233]. Można z pewnością stwierdzić, że W. Zinowiew był wielkim znawcą malarstwa, o czym dowodzą często wyrażane opinie o dziełach, przy tym nie bał się przedstawić swoich osobistych, często krytycznych, uwag nawet nad największymi dziełami sztuki. Przykładowo podczas wizyty u Angielki Kauffmann (szwajcarskiej malarki i portrecistki) autor źródła wyraża się dość krytycznie o jej sztuce pisząc: „jej obrazy przyjazne są do oglądania, kiedy zobaczysz jeden, to jak byś wszystkie już widział, one są do siebie podobne, a przede wszystkim twarze. Wydaje mi się, że figury są podobne do starożytnych posągów, nieprzypominających kształty obecnych ludzi” [Зиновьев 1878, s. 400-401]. Z kolei przyglądając się portretowi pewnej damy stwierdził, że „w twarzy mało znajduje się ekspresji i koloryt z naturą nie nakładają się na siebie” [Зиновьев 1878, s. 239], oceniając pomnik konny Marka Aureliusza, nie szczędzi również pejoratywnych słów o jego rzeźbie [Зиновьев 1878, s. 408]. Czas wolny we Włoszech

Zinowiew poświęca głównie na przebywaniu w teatrach, operach, wystawach, czytaniu lub uczestniczeniu w przyjęciach. Zatem jego zainteresowania świadczą o tym, że pomimo krytycznych uwag, miał ku nim podstawy teoretyczne, nie był malkontentem, a raczej reprezentował rozumnie podejście do otaczającej go rzeczywistości.

Zinowiew był wrażliwy na piękno sztuki jako materialnego śladu kultury człowieka. Po raz kolejny udowadnia to przemierzając terytorium Anglii. Odwiedzając pewnego malarza, mieszkającego w Windsorze, miał możliwość zobaczenia jego kolekcji obrazów, podkreślił, że to właśnie malarstwo daje możliwość najwierniejszego przedstawienia otaczającego świata. Był także w Oksfordzie, gdzie zwiedził tamtejszą bibliotekę oraz galerię sztuki. Odwiedził Woodstock, w którym miał okazję zwiedzenia pałacu Blenheim. Architektura zrobiła na nim ogromne wrażenie, zwłaszcza komnaty, w których były zgromadzone kolekcje Rubensa. Jednak widziane bogactwa angielskich zamków oraz ludzi tego kraju, skłania go do kolejnej refleksji natury filozoficznej, o czym dowodzą przytoczone słowa: „do tej pory, tak mi się wydaje, że bogacze, dbając o stroje i ozdoby (...) na to więcej pieniędzy tracą niż, byłaby taka potrzeba” [Зиновьев 1878, s. 429]. Zatem, Zinowiew po raz kolejny zaznacza, że dobro doczesne nie stanowiło wartości nadrzędnej, jako turysta kulturowy przywiązuje przede wszystkim uwagę do sztuki, w różnych jej aspektach.

Autor dziennika przebywając w danym kraju lub miejscu, zwracał także swoją uwagę na zwyczaje lub praktyki miejscowej ludności, które były dla Rosjanina zupełnie obce. I tak przybywając w Wenecji, dowiedział się o tym mieście, że wielkie niebezpieczeństwo panuje wieczorową porą. Jednak wędrując po uliczkach tej miejscowości zauważa dziwny dla niego zwyczaj praktykowany przez jego mieszkańców. Otóż wiele osób nosiło na sobie maski. Jak się okazało była to wielowiekowa tradycja podtrzymywana przez ówczesną społeczność. Ponieważ Wenecja, była niewielkim wówczas miasteczkiem, toteż na ogół wszyscy się znali. Maską zatem zapewniała anonimowość. Taka charakterystyka umożliwiała jeszcze jedną istotną rzecz dla Wenecjan, otóż „nakładając maskę – wszyscy stają się równi” [Зиновьев 1878, s. 228], wszelkie podziały społeczne znikają, a człowiek w takiej charakterystyce, mógł także pozwolić sobie na więcej przyjemności. Autor zapisków z dużym zainteresowaniem przyglądał się także ceremoniom kultywowanym przez Kościół katolicki. Dla przykładu uczestniczył w obrzędzie mycia nóg dwunastu pielgrzymom przez papieża, co było niemałym zaskoczeniem dla Zinowiewa. Praktyka ta do dziś jest podtrzymywana przez Kościół, co stanowi symboliczne nawiązanie do gestu Jezusa Chrystusa, uczynionego podczas Ostatniej Wieczerzy. Jednak, jeszcze większym zaskoczeniem dla Rosjanina była uczta, która odbywała się po tej uroczystości, gdzie uczestniczył w niej papież, ale w roli służącego przy stole. Z relacji podanej przez autora dziennika, wyłania się dość niezrozumiały dla niego zwyczaj praktykowany przez Kościół katolicki, wręcz z dużym niesmakiem opisywał całe wydarzenie, gdyż tak imponującą liczbą osób będącej na uczcie sprawiła, że zamieniała się ona w jedno wielkie widowisko obżarstwa [Зиновьев 1878, s. 401-402].

Dziedzictwo kulturalne Włoch, stało się dla ludzi oświecenia bardzo ważnym źródłem wiedzy i poznania, gdyż owe terytorium łączyły tradycje kultury antycznej epoki, ale też jest kolebką prądów oświecenia [Gierowski¹⁹⁹⁹, s. 278]. W tym miejscu trzeba zwrócić uwagę na kolejny element turystyczny, ponieważ prócz aspektu poznawczego, który jest jednym z wyróżników, pojawia się również motyw edukacyjny [Mikos von Rohrscheidt 2008, s. 4], ponieważ bohater wspomnień odbiera podróż jako doskonały czas na samokształcenie. Należy zauważyć, że i tutaj również, wypowiada swoje zdanie o jej roli we współczesnym świecie, co było charakterystyczne dla uczonych wieku oświecenia. Podróżnik nie neguje ważności roli starożytności i spadku kulturowego dla kolejnych pokoleń, ale w swych radach zaleca uczonym pochylić się również nad teraźniejszością. Podkreśla, że ówczesi zajmują się intensywnie analizą antyku, pomijając wielkich epoki oświecenia, co zostało wyrażone następującymi słowami: „jeżeli chcesz znać moje zdanie o tym, to mnie to wszystko nie tak nadzwyczajne się wydało, jak mówią o tym, odwiedzając te miejsca. Może tego przyczyną

jest po pierwsze, że nie znam tak dokładnie historii starożytnej, mało czytałem autorów starożytnych, moje wyobrażenia nie jest do końca aż tak żywa (...) chciałbym, aby inni częściej o wielkich ludziach obecnego czasu pamiętali, których czyny znamy i są potwierdzone, niż ludzi starożytnych” [Зиновьев 1878, s. 238]. Słowa te mogą świadczyć o jego subiektywizacji, ponieważ przyznaje, że się sam nie interesował dogłębnie antykiem, zatem zachwyt nad tą kulturą jest mu poniekąd obcy i zapewne dlatego – wyraża zdumienie.

Zwiedzanie Włoch oraz obserwacja ludzi stają się także powodem do rozmyślań nad panującymi w społeczeństwie zwyczajami. Będąc w Neapolu, przypatruje się zbyt frywolnemu, jak dla niego, zachowaniu tamtejszych kobiet. Dochodzi przy tym do wniosków, które oscylują wobec teorii, że Włoszki nie są dobrymi kandydatkami na żony, a zwłaszcza te „młode dziewice, które przed ślubem, wszystkie francuskie przyjemności znają” [Зиновьев 1878, s. 237], natomiast będąc w Anglii również odniósł się w swoich zapiskach do tamtejszych kobiet, które według jego mniemania nie powinny czytać romansów, gdyż autor źródła widzi w tym niekorzystne wpływy na ich poglądy dotyczących pojmowania miłości [Зиновьев 1878, s. 437]. Wyraża także swoją opinię o panującej etyce oraz obyczajach w innych krajach. Otóż zaznaczył, iż jeden z rosyjski ministrów nie zachowuje się podług ustalonego obyczaju w Neapolu, gdyż prowadził swoją żonę pod rękę, a według obowiązujących reguł, w wyższych kręgach społecznych, we Włoszech, nie przyjmowano, żeby mężowie spacerowali ze swoimi partnerkami w taki sposób, autor tym samym wyraża swoje zdanie o konieczności przestrzegania panujących ówczesnych zasad [Зиновьев 1878, s. 283]. Szczegółowość analizy poszczególnych obyczajów może świadczyć o wadze przestrzegania ówczesnie *savoir-vivre*.

Twórca listów, nie jest także obojętny wobec losu niższych warstw społecznych. Przemierzając europejskie kraje dochodzi do pewnych wniosków natury ogólnospołecznej. Według wyrażanych myśli autora, zapisanych w analizowanych źródłach, można wywnioskować, że jest on przeciwko szkodliwej polityce feudalizmu. Opowiadając o pewnej miejscowości, która znajduje się pod nieograniczoną władzą samodzierżawcy, dochodzi do wniosków, że „taki, może się wydawać już los ludzi oświeconych” [Зиновьев 1878, s. 415], mimo że ta epoka powinna przynieść wolność każdej jednostce, tak się jednak nie dzieje. Autor wspomina także o panującym bezprawiu w neapolitańskim królestwie, gdzie właściciele ziemscy posiadają wręcz absolutną władzę nad ludem. Autor tym samym zalicza się do grona ludzi, którzy krytykowali feudalizm, przeciwstawiając oświecenie minionym już ciemnym wiekom, niepodważalnie jednak skłaniając się ku ideologii kultu wolnej jednostki [Левинтон, Фишман 13.11.2015]. Potwierdza to kolejna wizyta w Rieti, regionie Lacjum, jednym z najbardziej niebezpiecznych obszarów Włoch [Gierowski 1999, s. 283]. Zinowiewa wręcz razi bieda mieszkających tam ludzi, żyjących w nędzy, skarżących się na wysokie podatki, które bezpośrednio przyczyniły się do niskiego stanu życia społeczeństwa, co jednak nie zniechęca podróżnika do osobistych refleksji o życiu w jego rodzimym kraju. Dla przykładu mówi o dobrobycie, jaki zapewniła rosyjskiemu dworowi Katarzyna II, ponieważ „i tak oto wychodzi, że my tylko jesteśmy szczęśliwi i tych skarg wnosić nie musimy” [Зиновьев 1878, s. 415]. Ponadto wrażenia z podróży oraz dostrzeganie nieszczęścia ludności, skłania go do zastanowienia się nad własnym postępowaniem: „sam kiedy znudzę się światem, nie będę mieć obowiązków państwowych, to obrócę swój majątek w kapitał, jedną część na najpotrzebniejsze swoje potrzeby, a resztę przeznaczę na pomoc potrzebującym, dla których poprawienia dobra będę się zajmował” [Зиновьев 1878, s. 403-404]. Zgodnie z płynącymi oświeceniowymi prądami, stara się pojmować dobro ogólne, chce pomagać innym, myśli w kategoriach ogólnospołecznych, uważa, że nie tylko jednostka liczy się w świecie.

W rozważaniach autora dziennika można także napotkać się z zaleceniami wychowywania dzieci. Przede wszystkim to rodzice mają przekazać dziecku wartości. Przywołując doktryny Russo, sam autor uważa, że tylko matka może przekazać prawdziwą miłość swojemu dziecku. Podkreśla, że często mamki nie są przygotowane do pełnia takiej

roli, a na pewno do odpowiedniego wychowania dziecka, a w Rosji, co w krytycznym tonie podkreśla, mamki są wybierane spośród niewolnic. „Miłość, którą dziecko przekazuje mamce, oddała matkę, miłość, którą by przekazywała swojemu dziecku, gdyby karmiła go swoim mlekiem” [Зиновьев 1878, s. 229]. Podkreślana jest konieczność bliskości matki z dzieckiem, a sam autor jest: „przekonany, że jedną z pierwszych modlitw skierowanych do Stwórcy, powinna być taka, aby mieć taką żonę, która sama taki przyjemny obowiązek wzięła na siebie”⁴. Miłość do dzieci przejawia się także w traktowaniu ich z czułością i pieśczołliwością, często zwraca się do przyjaciela z zapytaniami o jego dzieci: „Maszeńku i Kateńku w myślach całuję” [Зиновьев 1878, s. 239], „napisz co malutkie kruszynki robią” [Зиновьев 1878, s. 223] czy „nie mogę Tobie wyrazić, jaką przyjemność sprawia mi wspomnienie co robi Maszeńka” [Зиновьев 1878, s. 240]. Zatem autorowi nie są tylko bliskie rozważania ogólnospołeczne, dotyczące wartości, ale również te pragmatyczne.

Egzystencjonalne rozważania

Wiek oświecenia przynosi zmianę stosunku do wiary i do samego Boga. Ideologia tej epoki kładła nacisk na docenieniu rozumu ludzkiego. Był to wiek przewartościowania religii, negacji wszelakich cudów i objawień, a zwłaszcza idei katolicyzmu, wszystko to przejawiało się w dwóch głównych nurtach filozoficzno-religijnych: ateizmu i deizmu [Hinz 1960, s. 121-134, Hazard 1972, s. 56-80]. Natomiast autor publikacji dotyczących turystyki kulturowej zauważa, że ówczas „dla rosnącej liczby ludzi religia przestaje być istotnym składnikiem życia (...), jednocześnie pozostają oni nią zainteresowani jako jednym z fundamentów własnego kręgu kulturowego, istotnym składnikiem innych kultur albo kluczem do zrozumienia wydarzeń historycznych czy twórczości artystycznej” [Mikos von Rohrscheidt 2013, s. 86]. Co doskonale widać w postępowaniu i motywach W. Zinowewa.

Z lektury analizowanego dziennika wynika, że wiara była bardzo ważną kwestią w życiu podróżnika, wraz z kontynuacją wyjazdu coraz częściej i więcej poświęcał jej uwagi. Przemierzając Włochy, a dokładnie będąc w Pizie, rozmyślał o religii i wierze, dzielił się swoimi wnioskami z przyjacielem. Refleksje, które pojawiły się u niego podczas rozmowy z pewnym niewierzącym człowiekiem, skłania autora źródła do wyciągnięcia ogólnych wniosków o losie jednostki żyjącego bez Boga, który jest wówczas jak: „dobrze zbudowany okręt, nie mający koła sterującego, pomyślny wiatr doprowadza go do określonego portu, chroni go od burz, ale często się rozbija. I tak mój drogi przyjacielu nie zbieraj bogactwa dla swoich, nie bój się wzbogacać ich umysł wiedzą, ale przede wszystkim staraj się dać im prawdziwe pojęcie o wierze. Bez wiary nie ma prawdziwego dobrego pogody ducha na całym świecie (...). Może niekiedy oddać się żądom cielesnym, a kiedy dusza znowu weźmie górę, on wtedy jasno swoje występki i przestępstwa widzi, (...) przybiega do Stwórcy, prosi z uniżeniem o przebaczenie, i prosi Go o pomoc w naprowadzeniu go na drogę prawdy” [Зиновьев 1878, s. 228-229]. Rozważania filozoficzno-religijne jakie go nurtują świadczą o zmianach zachodzących w samym autorze.

W. Zinowiew, chociaż bliski jest deizmowi, to jednak jego stosunek do wiary ewoluuje, coraz częściej odwiedzał miejsca związane z religią katolicką, zwiedzał je i analizował pod kątem dzieł sztuki np. kościół św. Piotr, był też w Kapicy Sykstyńskiej. Robił wszystko, co zakłada wzorcowy program turystyki kulturowej, mianowicie artefakty stały się dla autora źródła kluczem do odczytania kultury. Rosjanin nie neguje w swoim życiu obecność Stwórcy, czego przykładem jest wypowiedziana i zapisana przez niego modlitwa.

⁴ W kwestii poglądów na temat wychowania dzieci, autor listów opierał się na naukach J. J. Rousseau, czyli wyznawał konieczność podporządkowania wychowywania, umożliwienia dziecku swobody rozwoju, przekazanie odpowiedniego wykształcenie [Zob. Левинтон, Фишман, [13.11.2015], Зиновьев 1878, s. 229].

Podkreśla rolę wiary w życiu każdego śmiertelnika, jednak ważniejszy nadal jest człowiek, jako jednostka rozumna, wyjaśnia, że: „nie trzeba długich wywodów robić, jak ważne jest poznanie siebie” [Зиновьев 1878, s. 229]. Stosunek do Boga zmienia się w Londynie, autor źródła staje się bardziej otwarty, szczerzy. Przebywając w Rzymie oglądając rotundę i kościół św. Piotra zanotował następujące rozważania: „podchodząc do niej bliżej pojawiły się niespodziewane uczucie i jeżeli można byłoby je opisać, to bym powiedział, że one były takie, tak jak by spotkał słynnego, uczciwego człowieka zobaczył, z którym zapoznajesz się z wielką z wielką przyjemnością” [Зиновьев 1878, s. 230]. Kolejny upust swoje wiary dał podczas morskiej podróży na wyspę Nisapsa, wychwalając przyrodę: „byłem zachwycony! Taką podróż poleciłbym każdemu, który ma ograniczony umysł, niewierzący w Boga: on by tu odczuł dowód jego istnienia – nie z tego powodu, co on by tu zobaczył, ale od tych uczuć, które by tu doświadczył” [Зиновьев 1878, s. 238]. Pojawia się także krytyczny stosunek wobec Kościoła katolickiego, np. będąc w świątyni, gdzie duchowny odprawiał modlitwy, Rosjanin uczestniczył w tych rytuałach, jednak nie przyniosły one oczekiwanych duchowych przeżyć przez autora, a raczej skłoniły go do następujących refleksji o odprawianych mszach: „(trwała) bardzo długo i nie patrząc na moje uwielbienie do ceremonii, straciłem cierpliwość oglądając to! Długość modlitw zmusza mnie do wyводу, że wiele pustego w nich się znajduje” [Зиновьев 1878, s. 403]. Jego krytyczne uwagi są pokierowane, tylko jego subiektywnymi odczuciami, co z jednej strony jest dominującą cechą takiej formy przekazu, jaka jest w tym miejscu analizowana, z drugiej strony pozwala zaś na poznanie poglądów indywidualnej jednostki.

Poza tym jego stosunek do Boga i roli Stwórcy w świecie zmienia się. Zinowiew pod tym względem nie przypomina człowieka oświecenia, gdyż jak dowiadujemy się na przykładzie listu pisanego 25 grudnia 1787, autor źródła podkreśla, że już dwa lata mijają od czasu, gdy został chrześcijaninem [Зиновьев 1878, s. 604], wyboru dokonał prawdopodobnie przebywając w Paryżu. Można zauważyć, że już w relacji z podróży z Lionu czy z Anglii zmienia się charakter jego rozmyślań o religii. Dużo w nich rozważań o Bogu, wyraża jego uwielbienie, kontempluje o jego potęgę, o jego chwale, prowadzi na temat Boga dysputy filozoficzne z duchownymi. Jego gorliwość religijna, czy sposób rozważania o Nim, doprowadzają go według Barysznikowa do pewnej skrajności, a mianowicie pietyzmu [Барышников 1878, s. 629], czego świadectwem są proporcjonalnie gorejące refleksje religijne autora: „patrząc na piękno nieba, na obłoki, krzyknąłem: Jaka jest moc Tego, Kto stworzył to wszystko, kto ożywił swoją wolą to wszystko, to co widzimy (...) Jakie widowisko może się porównać z możliwością obserwacji przyrody!” [Зиновьев 1878, s. 600].

Wiek XVIII to także czas zmian gospodarczych, wystarczy wspomnieć chociażby rewolucję przemysłową w Wielkiej Brytanii [Cameron 2014, s. 173-198], czego świadkiem staje się także podróżnik wojażując przez Anglię i Szkocję. Obraz Wielkiej Brytanii jaki się wyłania z listów Rosjanina to państwo rozkwitu przemysłowego (wiele fabryk i manufaktur), a sama autor wyraża wiarę w progres, w rozwój techniki oraz przemysłu [Левинтон, Фишман 14.11.2015]. Zinowiew niewątpliwie jest pod wrażeniem zachodzących zmian gospodarczych: opisuje produkcję węgla, (podkreśla, że ten surowiec świadczy o bogactwie narodu i kraju) oraz targ suknam, jest zdumiony szybkością bogacenia się, ponadto miał możliwość zapoznania się z myślicielem i filozofem – Adamem Smithem [Зиновьев 1878, s. 436]. Niemniej zauważa także niepokoje zachodzące w społeczeństwie angielskim w drugiej połowie XVIII wieku, a mianowicie protest ludności wobec postępującego rozwoju techniki i urzędzeń umożliwiających zastąpienie pracy człowieka [Mantoux 1957, s. 378-386]. Wiązało się to z wzrastającym bezrobociem i wykorzystywaniem ludzi jako taniej siły roboczej. Sam autor wyraża swoją dezaprobatę wobec tak szybko postępujących zmian, słowami: „wierzę, że nam fabryki nie są potrzebne, co więcej przynoszą szkód (...) zabierają ręce od ziemi” [Зиновьев 1878, s. 434].

Wspomnienia z Londynu czy Lionu mają także jak już wcześniej zaznaczono charakter dyskursywny, na co wpłynęło między innymi wstąpienie Zinowiewa do loży masonskiej, dzięki temu, coraz częściej otaczał się uczonymi z różnych dziedzin, między innymi przedstawicielami z filozofii. Poza tym miał możliwość uczestniczenia w dyskusji nad prądami intelektualnymi (m.in. rozważa wyższość matematyki nad logiką [Зиновьев 1878, s. 436-437]), np. w czasie obiadu u Woroncowa, był świadkiem dyskusji nad książką filozofa – Berkleya, w której autor dowodzi, że ciało nie istnieje, że wszystko co występuje w przyrodzie jest materią, jednak sam W. Zinowiew uważa rozważania za niepotrzebne, zaprzatające tylko umysł, który należy „wykorzystać na opanowanie realnych możliwości” [Зиновьев 1878, s. 595]. Jego głowę zaprzatają rozmyślenia nie tylko o Bogu, ale także nad doczesnym życie warstwy wyższej, „nie mogłem nie pomyśleć, że ludzie zbyt często zadają sobie trudu, troszcząc się zapewnieniu przyjemności sobie i dla innych”. Wyraża swój dezaprobatę panującemu egoizmowi, próżniactwu, uważa doczesne rozrywki, na przykład grę w karty czy „w faraona”, za bezmyślne.

Rodzi się pytanie, czy w dobie przenikania wzajemnych prądów ideologicznych, kulturowych, zwłaszcza emanowanie kultury francuskiej dzięki wybitnym filozofom, uczonym, literatom, czy w związku z tym autora i zarazem bohatera analizowanego dziennika można nazwać kosmopolitą, czy on sam uznaje się za obywatela całej Europy? Należy zaznaczyć, że w swoją pierwszą podróż odbył w młodym wieku, a jego wyjazdy trwały kilka lat. Odwiedzał liczne kraje Europy Zachodniej, przy czym bardzo dobrze czuł się w podróży, czerpał wiele z poznawanych kultur, niemniej jednak będąc urzędnikiem państwowym, czuł silne przywiązanie do Imperium Rosyjskiego i swej władczyni – Katarzyny II. Świadczy o tym chociażby jego zainteresowanie wydarzeniami zachodzącymi w państwie, a o samej carycy wyraża się w bardzo pochlebnych zdania, nawet nazywa ją boginią. Docierają do niego wiadomości, że został wydany ukaz o dworjaństwie⁵, co komentuje następującymi słowami „bardzo mi się podoba w tym manifeście dobroć i wdzięczność, którą władczyni swojemu dworjaństwu ukazuje” [Зиновьев 1878, s. 413]. Będąc w podróży napotyka również swoich rodaków, których ocenia niekiedy dość krytycznie. Z oburzeniem stwierdza, że „niewiarygodne, jak młodzi ludzie w tych krajach zachowują się” [Зиновьев 1878, s. 401], co było reakcją na ubiór pewnego Rosjanina, który naśladując modę francuską, ponieważ nosił pod rosyjskim mundurem – francuską koszulę zwaną „camisole”⁶. Takie zachowanie obywatela Imperium Rosyjskiego skłania Zinowiewa do następującej myśli: „to co ja do tej pory o swoich podróżujących znajomych widziałem, prowadzi mnie do wyводу, że zbyt wcześnie są wysyłani z państwa, oni korzyści z tego nie dostarczają, ale nawet, częściej państwu szkodę przysparzają” [Зиновьев 1878, s.401-402]. Podróże zatem, zwłaszcza w młodym wieku, nie zawsze przynosiły pozytywne rezultaty, były, według autora listów, który sam przecież doświadczył tego, raczej negatywnym wpływem na kształtowanie poglądów człowieka, bezmyślnym niekiedy przyjmowaniu drugiej kultury. Zinowiew zwracał uwagę także na kreowany wizerunek państwa przez urzędników rosyjskich przebywających w innych krajach, np. będąc u konsula rosyjskiego w Santiago, dowiadyuje się, że owego urzędnika kochanka towarzyszyła im na uroczystości, a zatem pojawia się refleksja o szkodliwości postępowania urzędnika, który przyczynia się do złej sławy państwa rosyjskiego przez to, że staje się źródłem plotek, a w konsekwencji skandalu [Зиновьев 1878, s.401]. Wszechstronne oświecenie człowieka oraz wolność umysłu, to hasła niesione przez daną epokę, w której autor żył, lecz spełnianie określonej funkcji w społeczeństwie na rzecz

⁵ Autor wspomina niewątpliwie o wydanym ukazie przez Katarzynę w 1785 roku. Na mocy tego dokumentu Katarzyna II m.in. zniósła obowiązek służby państwowej oraz nadała rosyjskim dworjaństwu samorząd. [Zob. Яблочков 1876, s. 541-545].

⁶ II poł. XVIII przynosi wśród elity intelektualnej państwa rosyjskiego zwiększenie negatywnych uwag wobec bezkrytycznego naśladowania wzorców zachodnioeuropejskich. [Zob. Black 1997, s. 312]. Kolejnym przykładem jest uwaga podróżnika: Francja (...) zaczyna, a my tj. europejskie narody, jak w szeregu (...) ślepo przejmujemy”. [Zob. Зиновьев 1878, s. 211].

państwa, musi pociągać ze sobą pewne ograniczenia, dlatego podróżnik wyraża swoje krytyczne uwagi wobec rodaków.

Zakończenie

Odbyta podróż przez Zinowiewa stała się możliwością poznania innych krajów oraz dorobku kulturowego społeczeństwa europejskiego, co doskonale wpisuje się w ustalenia badacza zajmującego się turystyką kulturową, a piszącego, że „w najszerszym znaczeniu pojęcie turystyki kulturowej staje się identyczne z pojęciem kultury podróżowania” [Mikos von Rohrscheidt 2008, s. 9]. Kilkuletni wyjazd stał się także przyczyną rozmyślań nad wieloma kwestiami, które nurtowały Rosjanina, tak samo jak innych ludzi żyjących w epoce oświecenia. Dziennik ten umożliwił przekazanie poglądów i opinii, będących reakcją na zachodzącymi zjawiskami i ideologią XVIII-wiecznej Europy. Podróż traktuje nie tylko jako formę poznania innej kultury, jednak nie ulega wątpliwości, że miała charakter także turystyczny. Chociaż Zinowiew traktuje ją bardziej jako możliwość poznać siebie, dotarcia w głąb własnej duszy, to właśnie podczas tego wyjazdu dochodzi do jego wewnętrznej przemiany, staje się chrześcijaninem, wraca do wiary przodków. Mimo wszystko, wyznawane przez niego poglądy wyrażana w listach, sprawia, że można w pełni zaliczyć autora dziennika – W. Zinowiewa do przedstawicieli epoki oświecenia, a same wyjazdy stały się doskonałym impulsem do rozważań, zatem spełniały znamienne i ważką funkcję poznania dziejów. Warto w tym miejscu, na zakończenie, zacytować słowa Brigidy Żuromskaite, która napisała, że „to właśnie turystyka kulturowa stwarza nam możliwość przeżycia historii” [Żuromskaite 2009, s. 4] z czym nie sposób się nie zgodzić.

Bibliografia:

- Барышников Н. П., 1878, *Примечание*, „Русская старина”, Санкт-Петербург, t. 23, nr 10-12, s. 627-630
- Bazyłow L., 2006, *Historia Rosji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Black J., 1997, *Europa XVIII wieku 1700-1789*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
- Włogoj D., 1955, *Historia literatury rosyjskiej w XVIII wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
- Cameron R., Neal L., 2004, *Historia gospodarcza świata od paleolitu do czasów najnowszych*, Książki i Wiedza, Warszawa
- Gierowski J. A., 1999, *Historia Włoch*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Hazard P., 1972, *Myśl europejska w XVIII wieku od Monteskiusza do Lessinga*, przeł. H. Suwała, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
- Hinz H., 1960, *Od religii do filozofii. Z dziejów kultury umysłowej epoki oświecenia*, Iskry, Warszawa
- Никулин В. Н. (red.), 2010, *Блестящий век Екатерины II. Вторая половина XVIII века. Биографический справочник в четырех частях*, cz. 4, Издательство Российского университета им. Иммануила Канта, Калининград
- Левинтон А. Г., Фишман О. Л., *Просвещение в странах Западной Европы и в Северной Америке, Просвещение в странах Востока*, www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/093/449.htm [13.11.2015]
- Mantoux P., 1957, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, *Revolucja przemysłowa XVIII wieku. Zarys dziejów powstania wielkiego nowoczesnego przemysłu w Anglii*, Warszawa
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka Kulturowa – wokół definicji*, „Turystyka Kulturowa”, nr 1, s. 4-12
- Mikos von Rohrscheidt A., 2013, *Religia jako przedmiot poznawczych zainteresowań turysty. Analiza fenomenu i oferty kulturowej turystyki religijnej*, „Turystyka Kulturowa”, nr 5, s. 86-99

- Морозова Н. Г., 2010, *Путевые дневники XVIII века: «Журнал путешествия» В. Н. Зиновьева*, www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CCoQFjACahUKEwj9nqTKI43JAhUhgXIKHT11D5A&url=http%3A%2F%2Fwww.iriran.ru%2Ffiles%2Fstefko-autoref.doc&usq=AFQjCNF6puZDZGijAFbbHgkNkD7TrA7zrA [12.11.2015]
- Сидоров С. Е., 2013/2014, *Журнал путешествия В. Н. Зиновьева по Германии, Италии, Франции и Англии*, [w:] Е. Б. Смилянский (red.), *Записки русских путешественников за границу XVII-XVIII вв*, Москва 2013/2014, s. 111-113
- Salmonowicz S., 2004, *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Książka i Wiedza, Warszawa
- Соколова М. В., *История туризма*, http://tourlib.net/books_history/sokolova31.htm, [12.12.2015]
- Тополова О. С., 2012, *Использование дневниковой формы как проявление авторского самосознания в путевой литературе второй половины XVIII века*, „Ученые записки казанского института. Гуманитарные науки”, t. 154, cz. 5, s. 223-230
- Зиновьев В. Н., 1878, *Журнал путешествия по Германии, Италии, Франции и Англии*, „Русская старина”, t. 23, nr 1012, s. 207-240, s. 399-440, 593-607
- Зиновьев, Василий Николаевич, 1916, [w:] *Русский биографический словарь*, red. Е. С. Шумигорски, М. Г. Курюмов, t. 7, Петроград, s. 397-399
- Žuromskaite В., 2009, *Przestrzeń historyczna w rozwoju turystyki kulturowej na Litwie (turystyka historyczna)*, „Turystyka Kulturowa”, 2009, s. 4-14
- Яблочков М. Г., 1876, *История дворянского сословия в России*, Типография А. М. Котомика у Обуховского моста, Санкт-Петербург

Reflections and journey.

Western Europe as observed by an 18th century traveller

Key words: the Enlightenment, journey, Vasil Zinoviev

Abstract

Vasil Zinoviev is the author of the journal, on which this analysis is based. His reminiscences, which survived as letters, were recorded during his journey throughout Western Europe (including Germany, Italy, France and England) in 1784-1788. The journey inspired the author to reflect on such subjects as life, faith, the government and politics. Zinoviev also touches on the matters of raising children and elaborates on arts and culture. His reminiscences allow us to note particular trends in the contemporary Western Europe, strongly affected by the Age of Enlightenment. Above all, they allow us to learn about the opinions of an individual and his way of understanding the world.